

1

Definicja i epidemiologia bólu nowotworowego. Zasady leczenia bólu nowotworowego według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), Grupy Ekspertów Europejskiego Towarzystwa Opieki Paliatywnej (EAPC) i polskich standardów

---

Według definicji Międzynarodowego Stowarzyszenia Badania Bólu (International Association Study of Pain – IASP) ból to nieprzyjemne zmysłowe i emocjonalne doświadczenie, które towarzyszy istniejącemu lub zagrażającemu uszkodzeniu tkanek bądź jest jedynie odnoszone do takiego uszkodzenia. Charakterystyczną cechą bólu są dwie składowe: sensoryczna (zmysłowa), związana z percepcją bólu, która umożliwia jego lokalizację, i emocjonalna, związana z reakcją psychiczną chorego na bodziec bólowy. Ten drugi komponent bólu ma charakter wysoce subiektywny, stąd doświadczenie bólu jest inne u poszczególnych chorych. Uważa się, że ból występuje zawsze, gdy jest zgłaszany przez chorego. Przyjętą granicę czasową dla bólu przewlekłego stanowi okres trwania powyżej 3 miesięcy [9].

Według dostępnych obecnie danych ok. 25 milionów ludzi na świecie choruje na nowotwory. Światowa Organizacja Zdrowia (World Health Organisation – WHO) ocenia, że obecnie przynajmniej 10 milionów ludzi cierpi z powodu bólu nowotworowego [10]. Ból jest zjawiskiem częstym u osób cierpiących na nowotwory, przy czym wiadomo, że częstość jego występowania wzrasta wraz z postępem choroby oraz że natężenie, ro-

dziej i lokalizacja bólu są zależne od umiejscowienia nowotworu, stopnia zaawansowania i szybkości rozwoju choroby. Ból występuje u 30–40% chorych poddawanych terapii onkologicznej i u 70–90% chorych z zaawansowaną chorobą nowotworową [11]. U ok. 75% osób z tej ostatniej grupy występują dolegliwości bólowe [12], przy czym 80% chorych odczuwa dwa lub więcej, a ponad 30% chorych cztery lub więcej rodzajów bólu [13]. Według badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych ból obserwowano u 67% (u 36% zaburzał funkcjonowanie) spośród 1308 chorych na nowotwory, którzy byli leczeni w warunkach ambulatoryjnych [14]. W badaniu przeprowadzonym we Francji u 69% chorych na nowotwory ból był na tyle silny, iż zaburzał zdolność do normalnego funkcjonowania [15].

W Polsce brak dokładnych badań dotyczących częstości występowania bólu u chorych na nowotwory złośliwe. W badaniu przeprowadzonym w Krakowie ból występował u 58,4% chorych objętych opieką domową [16]. We własnych opracowaniach dolegliwości bólowe odnotowano u 95% z 435 i u 89% z 803 chorych z zaawansowaną chorobą nowotworową, kierowanych odpowiednio, w okresie jednego i dwóch lat, do zespołu opieki paliatywnej [17, 18]. Biorąc pod uwagę fakt, iż rocznie liczba zachorowań na nowotwory złośliwe wynosi ok. 156 tysięcy, a liczba zgonów ok. 93 tysięcy [19], można przyjąć, że w Polsce każdego roku ponad 100 tysięcy chorych wymaga leczenia bólu nowotworowego. Inni autorzy wskazują, że w tym okresie liczba chorych z bólem nowotworowym w Polsce może wynosić 150 tysięcy [8], 200 tysięcy lub więcej [20]. Wynika stąd wniosek, iż leczenie bólu u chorych na nowotwory jest problemem zarówno medycznym, jak i społecznym.

Przyjmuje się, że ok. 90% chorych z bólami nowotworowymi może być skutecznie leczonych metodami farmakologicznymi. Światowym standardem w tego rodzaju terapii jest regularne podawanie silniejszych leków, kiedy słabsze przestają być skuteczne, oraz kojarzenie różnych analgetyków według schematu Światowej Organizacji Zdrowia – 1986, 1990, 1996 (rycina 1) [21]. W uproszczeniu leczenie bólów nowotworowych składa się z dwóch podstawowych, równolegle wykorzystywanych elementów:

1. Stosowanie leków przeciwbólowych. Rodzaj i dawki leków dobierane są indywidualnie, w zależności od nasilenia bólu – według drabiny analgetycznej (leki nieopioioidowe, opioioidy).

2. Stosowanie leków adjuwantowych (koanalgetyków) i uzupełniających metod leczenia (blokady, neurolyzy, paliatywne leczenie onkologiczne). Wybór leku (leków) lub metody leczenia zależy przede wszystkim od ustalonego rozpoznania – rodzaju i natężenia bólu.

Większość leków przeciwbólowych można zaliczyć do jednej z następujących grup:

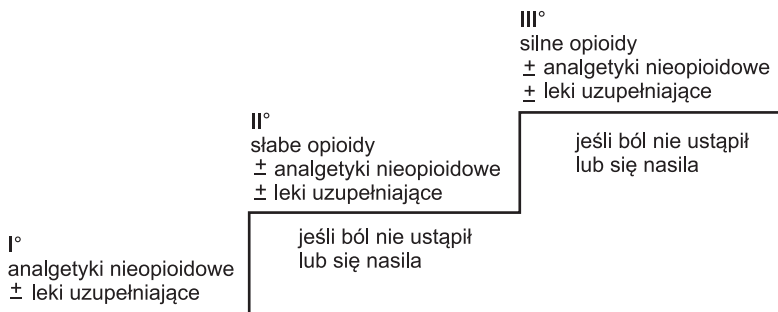
- 1) analgetyki nieopiodowe: paracetamol i niesteroidowe leki przeciwzapalne;
- 2) słabe opioidy (opioidy podawane w bólu o słabym i umiarkowanym natężeniu, które wykazują efekt pułapowy analgezji);
- 3) silne opioidy (opioidy podawane w bólu o umiarkowanym i silnym natężeniu, które nie wykazują efektu pułapowego analgezji);
- 4) leki uzupełniające.

Pierwsze trzy grupy leków (tabele 1, 2 i 3) stanowią kolejne etapy schematu (stopnie drabiny analgetycznej). Leki z grupy czwartej (tabela 4) znajdują zastosowanie na każdym etapie leczenia.

Strategia leczenia polega na [22, 23]:

- stosowaniu leków silniejszych (z wyższego stopnia drabiny analgetycznej), kiedy słabsze przestają być skuteczne [24, 25];
- regularnym podawaniu leków (zgodnie z właściwościami farmakokinetycznymi, w celu zapewnienia stałego poziomu terapeutycznego leku);
- dodatkowym stosowaniu dawek ratujących analgetyków w wypadku występowania bólów przebijających;
- kojarzeniu leków przeciwbólowych z lekami nasilającymi ich efekt, działającymi przyczynowo lub zmniejszającymi efekty niepożądane leczenia (leki uzupełniające);
- konieczności zapobiegania działaniom niepożądanym leków przeciwbólowych i ich leczenia (przede wszystkim zaparcia stolca);
- wybieraniu właściwej drogi podania leków wygodnej dla chorego (preferowana droga doustna i przezskórna, przy braku skuteczności analgetycznej, działaniach niepożądanych bądź niemożności podawania leków tymi drogami: podskórna, dożylna, dokanałowa);
- konieczności leczenia wszystkich objawów związanych z chorobą;

- zapewnieniu troskliwej i wszechstronnej opieki zarówno choremu, jak i jego rodzinie;
- każdorazowym wyjaśnieniu choremu i zaakceptowaniu przez niego rozpoznania i planu leczenia.

Rycina 1. Trójstopniowa drabina analgetyczna wg WHO.

1.1. ZASADY KOJARZENIA LEKÓW PRZECIWBÓLOWYCH

1. Zalecane jest kojarzenie leków o różnych mechanizmach działania (podawanie analgetyków nieopiodowych z opioidami).
2. Niezalecane jest podawanie jednocześnie kilku leków o tym samym mechanizmie działania (preparatów z grupy NLPZ). Łączenie silnych opioidów nie ma do tej pory jednoznacznej oceny, choć w niektórych badaniach eksperymentalnych i klinicznych wykazano poprawę analgezji, bez nasilenia objawów niepożądanych, podczas łącznego stosowania morfiny z przeskórnym fentanylem, morfiny z metadonem i morfiny z oksykodonem [26, 27].
3. Wskazane jest kojarzenie preparatów o przedłużonym i o szybkim uwalnianiu (morfiną o przedłużonym uwalnianiu i morfiną krótko działającą, przeskórny fentanyl lub przeskórna buprenorfina z morfiną o szybkim uwalnianiu w leczeniu bólów przebijających) [24, 25, 28].

Tabela 1. Leki podstawowe – analgetyki nieopiodowe: paracetamol i niesteroidowe leki przeciwzapalne (NLPZ*)

Nazwa leku	Dawkowanie	Uwagi
Paracetamol	500–1000 mg, co 4–6 h	Skuteczny w różnych rodzajach bólu o nieznanym lub umiarkowanym nasileniu. Nie wykazuje toksyczności w stosunku do błony śluzowej żołądka, płytek krwi, nerek, brak efektu przeciwzapalnego. W wyższych dawkach możliwe działanie hepatotoksyczne
Ibuprofen	200–400 mg, co 4–6 h	
Diklofenak	50–100 mg co 8–12 h	Możliwe działanie hepatotoksyczne, wskazane monitorowanie poziomu enzymów wątrobowych podczas leczenia
Ketoprofen	50–100 mg, co 8–12 h	Możliwe działanie hepatotoksyczne, wskazane monitorowanie poziomu enzymów wątrobowych podczas leczenia
Naproxen	250–500 mg co 12 h	
Metamizol	doraźnie 500–1000 mg	Przydatny jako lek dodatkowy, interwencyjny, szczególnie w bólach kolkowych, przebijających

* Przy wyborze preparatu z grupy NLPZ należy brać pod uwagę ryzyko działań niepożądanych, przede wszystkim ze strony przewodu pokarmowego, nerek i układu krzepnięcia. Każdorazowo równocześnie należy rozważyć leki osłaniające (inhibitory pompy protonowej). Zastosowanie mają również preferencyjne inhibitory COX-2: nimesulid, meloksykam, oraz selektywne inhibitory COX-2 (celekoksib), choć ich rola nie została jednoznacznie określona.

Tabela 2. Leki podstawowe – słabe opioidy

Nazwa leku	Dawkowanie	Uwagi
Kodeina	20–60 mg co 4 h	Zaparcie stolca może stanowić istotny problem, konieczne podawanie leków przeczyszczających
Dihydrokodeina (tabletki o przedłużonym uwalnianiu)	60, 90, 120 mg co 12 h	Efekt analgetyczny po podaniu drogą doustną równy kodeinie, zalecane podawanie leków przeczyszczających
Tramadol (krople, kapsułki o natychmiastowym uwalnianiu)	50–100 mg co 4 h	Złożony mechanizm działania, korzystne efekty w leczeniu bólów neuropatycznych. Działania niepożądane (zaparcie stolca) mniej nasilone niż w wypadku kodeiny. Zalecane rozpoczęcie leczenia od niskich dawek leku (mniej objawów niepożądanych)

Tabela 2. Cd.

Nazwa leku	Dawkowanie	Uwagi
Tramadol (tabletki i kapsułki o przedłużonym uwalnianiu)	50, 100, 150 lub 200 mg co 12 h	Jak wyżej

Tabela 3. Leki podstawowe – silne opioidy, wg [24, 25], zmodyfikowano

Nazwa leku	Dawkowanie	Uwagi
Morfina (roztwór wodny lub tabletki o natychmiastowym uwalnianiu)	5, 10, 20, 30, 40, 60, 80, 100 mg lub dawki wyższe co 4 h	Zaparcie stolca jest typowym działaniem niepożądanym Tabletki podzielne po 10 i 20 mg
Morfina (tabletki lub kapsułki o przedłużonym uwalnianiu)	10, 30, 60, 100, 200 mg co 12 h	Jednocześnie należy stosować roztwór wodny lub tabletki dla leczenia bólów przebijających
Fentanyl	Plaster 12,5, 25, 50, 75, 100 µg/h co 96 h	Mniej działań niepożądanych (zaparcie stolca) niż w wypadku morfiny Konieczność jednoczesnego stosowania roztworu wodnego lub tabletek morfiny w leczeniu bólów przebijających
System przezskórny		
Aerozol donosowy	50, 100, 200 µg na dawkę	Preparaty przeznaczone do leczenia bólu przebijającego u chorych leczonych regularnie podawanymi silnymi opioidami (w dawce równoważnej co najmniej 60 mg/24 h morfiny podawanej drogą doustną), każdorazowo wymagane miareczkowanie dawki
Tabletki dopoliczkowe	100, 200, 400, 600, 800 µg	
Metadon	Od dawki 3–5 mg podawany najczęściej co 8 h, przy zamianie (rotacji) opioidów dawka leku zależy od ilości uprzednio podawanego opioidu	Uzyskanie stężenia terapeutycznego wymaga podawania przez ok. 2–5 dni Długi i różnicowany czas eliminacji – możliwość kumulacji, zwłaszcza u chorych w podeszłym wieku, liczne interakcje lekowe, mniej działań niepożądanych (objawy neurotoksyczne, zaparcie stolca) niż podczas leczenia morfiną, możliwe działanie kardi toksyczne
Buprenorfina (tabletki podjęzykowe i system przezskórny)	Dawka 0,2–1,2 mg co 8 h podjęzykowo, system przezskórny: plastry 35, 52,5 i 70 µg/h co 96 h	Podczas stosowania plastrów w leczeniu bólów przebijających doraźnie podawane są tabletki podjęzykowe buprenorfiny lub morfiny o natychmiastowym uwalnianiu

Tabela 3. Cd.

Nazwa leku	Dawkowanie	Uwagi
Oksykodon (tabletki o przedłużonym uwalnianiu)	5, 10, 20, 40, 80 mg co 12 h	Jednocześnie należy stosować roztwór wodny lub tabletki morfiny w leczeniu bólów przebijających

1.2. STOSOWANIE LEKÓW UZUPEŁNIAJĄCYCH

Dobór leków i metod leczenia uzupełniającego (adjuwantowego) stanowi, oprócz podania leków przeciwbólowych, drugi ważny element leczenia chorych z bólami nowotworowymi. Zazwyczaj chodzi o wykorzystanie specyficznych, ukierunkowanych na mechanizm powstania bólu możliwości oddziaływań terapeutycznych. Podstawą wyboru leczenia adjuwantowego jest przede wszystkim rozpoznanie patomechanizmu bólu i/lub objawów towarzyszących u konkretnego chorego. Leki i metody leczenia adjuwantowego stosuje się wtedy, gdy ustalone jest rozpoznanie, a nie wtedy, gdy inne metody leczenia zawiodły [28].

Tabela 4. Leki uzupełniające w leczeniu przeciwbólowym (koanalgetyki)

Leki	Dawkowanie	Wskazania – uwagi
Leki przeciwdopresyjne – trójpierścieniowe:	W dawkach wzrastających:	Stosowane w bólach neuropatycznych, mogą być kojarzone z opioidami i lekami przeciwdrgawkowymi
amitryptylina	10–75 mg na noc	Dawkę terapeutyczną należy osiągać stopniowo, z uwagi na możliwe objawy niepożądane (suchość w jamie ustnej, tachykardia, retencja moczu, senność, zaparcie stolca)
Czteropierścieniowe: mianseryna	10–90 mg na noc	
Leki przeciwdrgawkowe: karbamazepina	200– 800 mg dziennie	W bólach neuropatycznych opisywanych jako palące, szarpiące, napadowe
kwas walproi- nowy	200 mg 3 razy dziennie lub 500 mg na noc	Mogą wykazywać działanie supresyjne w stosunku do szpiku kostnego – wskazana comiesięczna kontrola obrazu krwinek białych

Tabela 4. Cd.

Leki	Dawkowanie	Wskazania – uwagi
klonazepam	1–4 mg/24 h	
gabapentyna	300–2400 mg/24 h	
pregabalina	150–600 mg/24 h	
Glikokortykosteroidy: deksametazon	4–12 mg/24 h lub więcej	W bólach neuropatycznych dla zmniejszenia obrzęku (ucisku) perineurium, rdzenia kręgowego, mózgu
Ketamina	Dożylnie lub podskórnie 0,2–1,5 mg/kg mc./h	W bólach neuropatycznych, niedokrwiennych, zapalnych opornych na leczenie dużymi dawkami morfiny. Objawy niepożądane psychomimetyczne można zmniejszyć, podając benzodiazepiny. Lek może być stosowany wyłącznie przez specjalistów medycyny paliatywnej lub anestezjologii

1.3. POSTĘPOWANIE PRZECIWBÓLOWE W ZALEŻNOŚCI OD RODZAJU BÓLU

Tabela 5. Rodzaj bólu i jego leczenie

Ból receptorowy (nocyceptywny)	Leczenie
Kostny	Radioterapia, radioterapia izotopowa, leki przeciwbólowe według drabiny analgetycznej z uwzględnieniem NLPZ, glikokortykosteroidy, bisfosfoniany, unieruchomienie
Trzewny	Leki przeciwbólowe według drabiny analgetycznej, leki spazmolityczne w bólach kolkowych, neuroliza spłotu trzewnego, chemioterapia paliatywna, hormonoterapia
Ból neuropatyczny	Opioidy w dużych dawkach, deksametazon, leki przeciwdepresyjne i przeciwdrgawkowe, leki znieczulające miejscowo i ich pochodne (lidokaina, meksyletyna), ketamina, TENS, leki podawane dokanałowo
Ból podtrzymywany współcześnie	Jak wyżej + blokady i neurolizy układu współcześnie